

Utána a névutós kifejezéseknek! (Régen és ma)

Hegedűs Veronika
hegedus@nytud.hu
MTA Nyelvtudományi Intézet

1. Bevezetés

- A vizsgálat tárgya: a névutóknak a birtokos szerkezettel azonosnak tűnő tulajdonságai.
- Az ómagyar kor és a mai magyar adatait vetem össze.

(1) MünK, Máté IV.17: Ennek utána kezde Jézus prédikálni

(2) János utána-futott a busznak.

- Amellett fogok érvelni, hogy a két vizsgált jelenség nem azonos, de az ómagyar névutók szintaktikai tulajdonságai alapul szolgálnak a mai szerkezet levezetéséhez.

2. Ómagyar névutók

- a névutók státusza (l. Sebestyén, 2002):
 - i. egyértelműen névutói státuszú elemek
 - ii. raggá váló névutók
 - iii. tartalmas lexikai elemekből (főleg főnevekből) névutóvá váló elemek
- korai kódexirodalom: *-nak/-nek* ragos birtokos szerkezetekkel analóg felépítésű névutós szerkezetek, szabad váltakozásban a maihoz hasonló felépítésű névutós kifejezésekkel (Zsilinszky, 1991)
- ez a (kettős) jelöltségre való törekvés annyira erősnek bizonyult, hogy még a jelöletlen birtokos szerkezetben kialakult névutókat is érintette (Sebestyén, 2002).
- pl. Jókai-kódexben:
 - a. JókK 122/14 keues bezed vtan
 - b. JókK 025/23-24 ez bezedeknec vtana
 - a. JókK 084/23 az baratoknak aztala elewt
 - b. JókK 084/26 baratoknak elewtte
 - a. JókK 114/20 Sokak felet
 - b. JókK 079/24 mindenek felette
 - a. JókK 148/05 ky ellen
 - b. JókK 017/04-05 ewangeliumnac es regulanak ellene
- Egyes „névutók” valójában egy köztes kategóriához tartoznak: Svenonius (2006): feltételezzünk egy projekciót a köztes státuszú elemeknek;

- Axial Parts (szó szerint „tengelyes rész”, de leginkább a magyar „helyzetviszonyító” megjelölés illik rájuk); azok az elemek kerülhetnek ide, amelyek „régiókat” azonosítanak
 - számos nyelvben a különböző „régiót” jelölő vagy helyzetviszonyító elemek viselkedésüket tekintve valahol a főnevek és az adpozíciók között helyezkednek el;
 - az AxialPart köztes kategória a főnév és a P között, és a funkcionális szekvenciában is a kettő között foglal helyet;
- Ómagyar PP-k:
Bizonyos helyzetviszonyító főnevek elveszítvén lexikai tulajdonságaikat a grammatikalizáció útjára lépnek, és az AxialPart kategórián keresztül névutóvá válnak. Az ómagyarban ezek a (7) második állapotánál járnak.
Az AxialPart kategóriához tartozó elemek főnévi jellege még nem homályosult el teljesen, így kaphatnak birtokos személyragot, de már nem teljes értékű főnevek ezekben a szerkezetekben (semmilyen más tekintetben nem viselkednek főnévként).
 - Grammatikalizáció:

(7) [PP -tt [DP/POSSP elő [NP ház]]] > [PP -tt [AxP elő [DP ház]]] > [PP előtt [DP ház]]

- A grammatikalizációs elemzés számot ad a névutók kettős viselkedéséről, anélkül, hogy azt feltételezné, hogy ezek az elemek kivételesek; más nyelvek köztes kategóriához hasonlóan helyezi el őket a PP-k szerkezetében.
- Az analógiának is van szerepe ebben a váltakozásban; DE: a „jelöltségre törekvés” és az analógia nyomása hiábavalóak lennének, ha a PP-k belső felépítése és a P-k még részben főnévi jellege nem tenné lehetővé a birtokosi jelölést;
- Azokban a szerkezetekben, ahol nem főnévi jellegű a grammatikalizálódóban lévő elem, a jelöltség és az analógia nyomásának nincs módja érvényesülni;
- Az, hogy ez az átmeneti állapot mennyire stabil, akár elemekként is különböző lehet, de a szerkezet adta lehetőségek jól körülhatároltak.

3. Mai magyar

- A *-nak/-nek* ragos birtokossal egyezőnek tűnő névutós kifejezésekhez hasonló esetekkel találkozunk a mai magyarban az olyan mondatokban, mint a (3) példában.

(8) a. János utána-futott a busznak.
b. Mari alá-állt az esernyőnek.

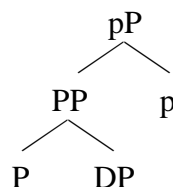
- Sebestyén (1965): nem produktív a szerkezet, határozószóval van dolgunk, stilisztikai variáns.
- É. Kiss (2002): a névutó komplementuma a birtokos szerkezettel azonos módon kimozog, majd a PP az igemódosítói pozícióba mozog.
- Surányi (2009): a PP az igemódosítói pozícióba mozog, majd ott inkorporálódik; mindkét kópia kiejtődik, de mindkettő csak részlegesen.

- Kérdés: Ugyanazzal a jelenséggel van dolgunk, mint az ómagyar kori adatok esetében?
- Különbségek vannak az ómagyar kori és a mai szerkezetek között:
 - (i) az ómagyarban a *-nak/-nek* ragos vonzat és a névutó egymás mellett áll, egy frázist alkot,
ma nem alkotnak egy frázist (legalábbis a felszínen);
 - (ii) az ómagyar korban a jelölt szerkezet szabad váltakozásban állt a „hagyományos” névutós kifejezéssel,
ma nincs ilyen szabad váltakozás;
 - (iii) az ómagyar korban több névutó vett részt jelölt szerkezetekben, a hely- és irányjelölők is,
ma főleg irányjelölők fordulnak elő (igekötői szerep), és azok közül em mindegyik egyformán jó (az igék köre is korlátozott);
 - (iv) az ómagyarban nem volt kitüntetett mondatbeli pozíciója a „kétszeresen jelölt” PP-nek,
ma mindig igekötő a személyragos „névutó”
- (9)
 - a. Egy biztonsági őr elé állt a kijáratnak.
 - b. Mari mellé szaladt Jánosnak a fotóhoz.
 - c. Mari alatta állt az esernyőnek.
 - d. Az autó előtte haladt a busznak.
- A mai szerkezet előfordulása sokkal korlátozottabb, mint az ómagyar „kétszeresen jelölt” PP; a folyamat nem teljesen produktív.
- A mai magyarban az egyeztetett elemek igekötőként viselkednek (Kiefer – Ladányi, 2000; É. Kiss, 2002; Surányi, 2009), az igemódosítói pozícióban jelennek meg a semleges mondatokban.
- Az igekötők is az adpozíciók kiterjesztett projekciójába illeszthetők (Hegedűs, 2005; Asbury *et al.*, 2007).

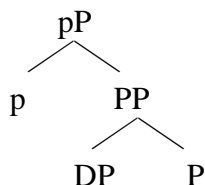
- (10) auf den Berg herauf (on the mountain up(+P)) acc
auf mich zu (towards me to) acc
unter der Brücke durch (under the bridge through) dat
(Van Riemsdijk, 1990: 233)

- (11) fel a hegy-re
ide hozzám
át a híd alatt

- (12) német

(13) magyar

- Ez alapján az „igekötő” kategóriáját tekintve adpozíció, de a pP-n belül kitüntetett helye van (vagy ott generálódik, vagy oda mozog).
- Spekuláció:
Történeti: A P elem továbbhaladhatott a grammatikalizációs folyamatban, így keletkezhetek igekötők egyes névutókból.
Szinkrón: Az *utána*, *mellé* stb. valóban igekötők, amikor *-nak/nek* ragos vonzattal állnak, azaz már a pP belső szerkezetében is más helyet foglalnak el, mint a névutók. Azonban további kérdés az, hogy a mai magyarban milyen pozícióban generálódnak ezek az elemek (N?, AxP?, P? p?).

Hivatkozások

- Asbury, Anna, Berit Gehrke, and Veronika Hegedűs 2007: One size fits all: Prefixes, particles, adpositions and cases as members of the category P, In Cem Keskin szerk.: *UiL OTS Yearbook 2006*, 1–17.
- É. Kiss, Katalin 2002: *The Syntax of Hungarian*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hegedűs, Veronika 2005: Extended projections – extended analogues: A note on Hungarian PPs. In: H. Broekhuis, N. Corver, R. Huijbregts, U. Kleinhenz és J. Koster (szerk.) *Organizing Grammar. Linguistic Studies in Honor of Henk van Riemsdijk*. Berlin: Mouton de Gruyter, 197-205.
- Kiefer, Ferenc – Ladányi Mária 2000: Az igekötők In Kiefer Ferenc szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 453-518
- Riemsdijk, Henk C. van 1990: Functional prepositions. In Harm Pinkster – Inge Genee szerk., *Unity in diversity: Papers presented to Simon C. Dik on his 50th birthday*, Dordrecht: Foris, 229–241.
- Sebestyén Árpád 1965: *A magyar nyelv névutórendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sebestyén Árpád 2002: *A névutók állománya és rendszere a Jókai-kódexben (1372u.)*, Debrecen.
- Surányi, Balázs 2009: Adpositional preverbs, chain reduction and phases, In Marcel den Dikken – Robert M. Vago szerk., *Approaches to Hungarian 11*, Amsterdam: John Benjamins, 217-250.
- Svenonius, Peter (2006) The Emergence of Axial Parts. *Nordlyd: Tromsø Working Papers in Linguistics*, 33/1 (Special issue on Adpositions, ed. by Peter Svenonius and Marina Pantcheva), CASTL, Tromsø, 49-77. <http://www.ub.uit.no/munin/nordlyd/>
- Zsilinszky, Éva 1991: A névutók, In Benkő Loránd szerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 442-460.